

The Concept of Environment Based on Iranian Mysticism and Wisdom, Toward Development of a Nursing Theory

Lida Nikfarid

Department of Pediatric and Neonatal Intensive Care Unit Nursing, School of Nursing and Midwifery, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Ms. Lida Nikfarid; Email: l.nikfarid@sbmu.ac.ir

Article Info

Received: Jul 15, 2019

Received in revised form:

Aug 14, 2019

Accepted: Sep 11, 2019

Available Online: Sep 22, 2020

Keywords:

Environment

Mysticism

Nursing theory

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i3.26380>

Abstract

Background and Objective: Nurses seek to develop their professional knowledge through theorizing. The philosophical viewpoint dominating the nursing theories is based on Western thought and Iranian mysticism and wisdom are unknown concepts in nursing. For developing a nursing theory, there is first a need to define the main nursing concepts, i.e. human, environment, health and nursing. The aim of this study was to synthesize the concept of environment through an analytical review of the literature on Iranian mysticism and wisdom.

Methods: This is a library-based study carried out using Ryan-Wenger's Concept Synthesis. For this purpose, first the components of the concept proposed by Walker and Avant were inductively selected as predetermined classes and, then, after reviewing one third of the selected literature, the nature of the cases to be placed in each class was deductively determined. In this study all the ethical considerations were observed and the author did not report any conflict of interests.

Results: Based on the results, 'manifestation' and 'existential orders' were defined as the antecedents, 'order of the creations', 'essential movement', 'temperament', 'sacred predisposition' and 'cosmic order' were defined as the attributes and 'balance/imbalance' and 'harmony/disharmony' were the outcomes of the concept of environment.

Conclusion: The concept of environment in the Iranian mysticism and wisdom has a dynamic nature and includes physical/nonphysical creations including human beings; every single component inside it is affected by the whole. This is a more comprehensive definition of nursing compared to the current humanistic definitions in nursing theories, which are mainly individualistic and humanistic; it sees the nature of human being along with other creatures and the Creator and taking into account the influence of creations on each other's health.

Please cite this article as: Nikfarid L. The Concept of Environment Based on Iranian Mysticism and Wisdom, Toward Development of a Nursing Theory. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(3):89-106. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i3.26380>

Summary

Background and Objective

Nurses seek to develop their professional knowledge through theory development. These theories are based on Western philosophical standpoints and the role of Iranian mysticism and wisdom in the texts related to nursing are not

clear. Humanism and existentialism dominate the common theories in this regard and are insufficient in explaining the complex nature of human health and illness experiences particularly those related to spirituality (1). The present study is an attempt to synthesize the concept of environment based on an analytic review of the Iranian mysticism and wisdom.

Methods

Compliance with ethical guidelines: In this study, all the ethical principles related to library research were observed meaning that, in using the references, honesty was observed in mentioning each source and trying to convey the content without changing the meaning.

This study is library-based and was carried out using Ryan-Wenger's Concept Synthesis. To synthesize the concept of environment, the following steps were taken: 1) entering the context of Iranian mysticism and wisdom; 2) reviewing the concept of environment in nursing theories; 3) establishing the concept and determining the classes of the antecedent, 4) reviewing the literature on Iranian mysticism and wisdom, 5) synthesizing the concept; and, finally, 6) naming the themes.

Results

Human environment includes the whole world of creation encompassing material and non-material entities that are the manifestations of numberless divine attributes; in their unique pathway to perfection, they are related to each other in a complicated network. The antecedents of the concept of environment in the area of Iranian mysticism and wisdom include manifestation and orders of existence (8). From this point of view, the universe is a manifestation of divine attributes reflected in each creature and God has bestowed His divine essence upon all creatures.

The features of the concept of environment in the present study include the orders of existence, essential movement, sacred predisposition, temperament and cosmic order. Based on their share of divine essence, beings create the existential order in the ordered realms of the world. Absolute consciousness has the highest share and preliminary elements (subatomic structures) have the lowest share of the divine essence. Based on the feature of essential movement, all the creatures in the material world tend to move toward completion and antecedent perfection and achieve the status of 'being' as the result of descending into the stage of materiality and having the potential divine essence.

Essential movement of all the creatures at any scale is related to the whole of entity as a single unit. Based on the predispositions, the phenomena reflect a certain aspect of the attributes of their origin while human being can choose to reflect the attributes of antecedent at his/her own will, upon being given the free will to choose (12). Creatures are categorically placed in three realms of sensation, imagination and cognizance based on their level of enjoyment of the sacred essence.

The material realm, which is the lowest rank, lies within the realm of imagination, both of which are in the great realm of cognizance.

On the other hand, at the smallest scale, the world of creation is the result of the interaction between energy and matter. The numberless qualities of this interaction make the creatures that have a particular temperament based on their level of enjoyment of this twofold essence (13). Human being potentially has the most balanced temperament. It is via this balance that the essential movement of human being toward the highest existential statuses possible referred to as human and rational self, and the state of higher self or consciousness can be achieved (10).

In the world of matter, there are two kinds of order including formative and directive. Any conscious and intentional attempt to manifest the divine attributes of human being is categorized as directive rules (9).

The outcomes of the concept of environment, according to this perspective, include balance/imbalance and harmony/disharmony. The best state of evolution toward perfection and transcendence or, in other words, creatures' achievement of perfection happens in the state of physical and mental balance. Harmony refers to the consistency with the divine spirit of human beings and the whole world of existence as the numberless divine attributes (9-10).

Conclusion

In the present conceptualization, the relationship between the physical and non-physical dimensions of human was discussed in correspondence with the modern sciences. While there has been a long controversy over the relationship between body and mind, Molla Sadra explained the interchange of matter and energy using the concept of kinetic movement. On the other hand, what is called 'spirit' in the current literature on nursing, is the potential divine attributes institutionalized in human, which transcend human spirit toward perfection if they are manifested. In this case, human will feel happy and healthy. This is consistent with the holistic approach to nursing. According to many Islamic philosophy scientists, this view of the spirit can be scientifically explained by the interaction between energy and matter in the atomic structures and modern Quantum physics, so it is scientifically accepted (8).

Regarding the physical or material dimension of human being, it can be explained by the theory of temperament and the interaction of all creations

of the world. Temperament can also help to provide care in a more unique way.

Harmony and balance are the outcomes of nursing in many nursing theories (3). Marta Rodgers considers health and illness as the patterns existing in the context of human and environment and need to be harmonized (1).

In general, this conceptualization of the environment in the area of Iranian mysticism and wisdom is consistent with the recent nursing theories, but a more comprehensive view and moving away from extremist humanism dominate these theories. In this perspective, individualism common in the recent theories is mediated in the physical and spiritual aspects by the increased role of self and others in one's own and others' physical health and spiritual transcendence.

Acknowledgements

The author would like to thank Nasrollah Hekmat, Farideh Davoodabadi, Ali Mansourmanesh and Hossein Elahi Ghomshei for their great help in understanding mystical and philosophical concepts. I also express my gratitude to Jean Watson and Savina Shoenhoffer, whose theories guided me, and Jaqueline Fowcet, who guided her methodologically.

Ethical considerations

This article is obtained from a research project approved in Pajuhan System of Shahid Beheshti University of Medical Sciences with the ethical code of IR.SBMU.PHARMACY.REC.1398.051.

Funding

According to the author, this research did not receive any specific grants from funding agencies in the public, commercial, or not-for profit sectors.

Conflict of interest

The author declared no conflicts of interest.

References

1. Reed PG. An emerging paradigm for the investigation of spirituality in nursing. *Research in nursing & health*. 1992;15(5):349-57.
2. Walker CA. Coalescing the theories of two nurse visionaries: Parse and Watson. *Journal of Advanced Nursing*. 1996;24(5):988-96.
3. Fawcett J. The metaparadigm of nursing: Present status and future refinements. *Image: the journal of nursing scholarship*. 1984;16(3):84-7.
4. Rodgers BL, Knafel KA. Concept development in

nursing: Foundations, techniques, and applications: WB Saunders Co; 1999.

5. Ryan-Wenger NA. Children, coping, and the stress of illness: A synthesis of the research. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*. 1996;1(3):126-38.

6. Walker LO, Avant KC. *Strategies for theory construction in nursing*. 2005.

7. Glaser BG, Strauss AL. *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*: Routledge; 2017.

8. Nabian P. Vision of God from Islamic Gnosticism Point of View as Well as its Comparison with Some of the Famous Theological and Exegetic Views. *The Journal of Comparative Theology*. 2011;2(5):131-48.

9. Sands K. *Sufi commentaries on the Qur'an in classical Islam*: Routledge; 2006.

10. Urrell DB. Mulla Sadra on 'Substantial Motion': A Clarification and a Comparison with Thomas Aquinas. *Journal of Shi'a Islamic Studies*. 2009;2(4)

مفهوم البيئة في مجال العرفان والحكمة الإيرانية، خطوة على طريق تعميق نظرية طبية

ليدا نيك فرید ID

قسم تمريض الأطفال والعناية المشددة لحديثي الولادة، كلية التمريض والقابلات، جامعة شهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيدة ليدا نيك فرید؛ البريد الإلكتروني: lnikfarid@sbmu.ac.ir

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: تسعى الممرضات إلى تطوير علم مهنتهن من خلال ابتكار نظريات جديدة. والفلسفة الحاكمة على هذه النظريات هي الغربية، وأما العرفان والحكمة الإيرانية فهي موجهة في متون التمريض. ومن أجل تطوير نظريات التمريض فمن الضروري تعريف أربعة مفاهيم أساسية في مجال التمريض وهي "الإنسان" و"البيئة" و"السلامة" و"التمريض". والهدف من هذه الدراسة تأزر "تركيب" مفهوم البيئة من خلال مرور تحليلي على نصوص العرفان والحكمة الإيرانية.

منهجية البحث: تعتبر هذه الدراسة من النوع المكتبي، وقد تمت بطريقة ريان وينكر لتأزر المفهوم. فقد تم ابتداءً اختيار أجزاء المفهوم بطريقة استقرائية بحسب (واكر وأفانت) باعتبارها طبقات قبلية، ومن ثم بعد مطالعة ثلث النصوص فقد تم تصنيف ماهية الموارد التي يجب تضمينها في كل طبقة بطريقة قياسية. وقد تمت في هذه الدراسة مراعاة جميع الموارد الأخلاقية، كما لم يلحظ مؤلفو المقالة أي تقرير حول تعارض للمنافع.

الكشوفات: طبقاً للنتائج الحاصلة فإن "التجلي" و"مراتب الوجود" تعتبر قضايا قبلية، و"مراتب الموجودات" و"الحركة الجوهرية" و"تصنيف الأمزجة" و"النفخ القدسي/الروح" و"النظم الكوني" تعتبر خصوصيات، كما أن "التعادل/عدم التعادل" و"التوافق/عدم التوافق" تعتبر نتائج لمفهوم البيئة.

الاستنتاج: إن لمفهوم البيئة في مجال العرفان والحكمة الإيرانية ماهية متجددة وحيّة، فهو يشمل المخلوقات المادية/غير المادية، ومن جملتها الإنسان. كما أن كل جزء داخلي فيها فإنه يتأثر بالكل. وتمتاز هذه الرؤية بالمقارنة مع التعاريف الراجحة في نظريات التمريض المعروفة حول البيئة والتي تميل نحو الفردانية والإنسانية؛ بالشمولية الأكثر. كما أنها تلحظ ماهية الإنسان إلى جانب المخلوقات الأخرى والخالق، وكما أنها تلحظ تأثر وتأثير المخلوقات على سلامة بعضها البعض.

معلومات المادة

الوصول: ١٢ ذى القعدة ١٤٤٠

وصول النص النهائي: ١٢ ذى الحجة ١٤٤٠

القبول: ١١ محرم ١٤٤٠

النشر الإلكتروني: ٤ صفر ١٤٤٢

الكلمات الرئيسية:

البيئة

العرفان

نظرية التمريض

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Nikfarid L. The Concept of Environment Based on Iranian Mysticism and Wisdom, Toward Development of a Nursing Theory. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(3):89-106. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i3.26380>

مفهوم محیط در زمینه عرفان و حکمت ایرانی، گامی به سوی توسعه یک نظریه پرستاری

لیدا نیک‌فرید ^{id}

گروه پرستاری کودکان و مراقبت‌های ویژه نوزادان، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.
مکاتبات خطاب به خانم لیدا نیک‌فرید؛ رایانامه: l.nikfarid@sbmu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۴ تیر ۱۳۹۸

دریافت متن نهایی: ۲۳ مرداد ۱۳۹۸

پذیرش: ۲۰ شهریور ۱۳۹۸

نشر الکترونیکی: ۱ مهر ۱۳۹۹

چکیده

سابقه و هدف: پرستاران به دنبال توسعه دانش حرفه‌ای خود از طریق نظریه‌پردازی هستند. فلسفه حاکم بر این نظریه‌ها غربی است و عرفان و حکمت ایرانی برای متون پرستاری ناشناخته است. برای توسعه نظریه‌های پرستاری، تعریف چهار مفهوم اصلی پرستاری یعنی «انسان»، «محیط»، «سلامتی» و «پرستاری» ضروری است. هدف این مطالعه هم‌گذاری (ترکیب) مفهوم محیط با مرور تحلیلی متون عرفان و حکمت ایرانی بود.

روش کار: این مطالعه از نوع کتابخانه‌ای است که به روش هم‌گذاری مفهوم ریان و نگر انجام یافته است. به این صورت که ابتدا به روش استقرایی اجزای مفهوم واکر و اوانت به عنوان طبقات از پیش تعیین شده انتخاب؛ و پس از مطالعه یک‌سوم متون، به روش قیاسی ماهیت مواردی که باید در هر طبقه گنجانده شود تعیین شد. در این پژوهش همه موارد اخلاقی رعایت شده و مؤلف مقاله تضاد منافی گزارش نکرده است.

یافته‌ها: بر اساس نتایج به دست آمده، «تجلی» و «مراتب هستی» پیشامد؛ «مراتب موجودات»، «حرکت جوهری»، «مزاج‌مندی»، «پیش‌نهادین قدسی/روح» و «نظم کیهانی» ویژگی‌ها؛ و «تعالی/بی‌تعالی» و «هماهنگی/ناهماهنگی» پیامدهای مفهوم محیط معرفی شده است.

نتیجه‌گیری: مفهوم محیط در زمینه عرفان و حکمت ایرانی ماهیتی پویا و زنده شامل مخلوقات مادی/غیرمادی از جمله انسان‌ها است که هر جزء درون آن از کل تأثیرپذیر است. این دیدگاه در مقایسه با تعاریف رایج در نظریه‌های پرستاری از محیط که بیشتر فردمحور و انسان‌گرا است، جامعیت بیشتری دارد و ماهیت انسان را در کنار مخلوقات دیگر و خالق و نیز با ذکر اثرپذیری و اثرگذاری مخلوقات بر سلامتی یکدیگر، می‌بیند.

واژگان کلیدی:

عرفان

محیط

نظریه پرستاری

استناد مقاله به این صورت است:

Nikfarid L. The Concept of Environment Based on Iranian Mysticism and Wisdom, Toward Development of a Nursing Theory. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(3):89-106. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i3.26380>

مقدمه

دربرمی‌گیرد، وسعت دامنه آنها به لحاظ پایه فلسفی و نظری، ورای الگوواره^۲ کنونی علمی-تجربی می‌رود (۱). نظریه‌های اخیر پرستاری بر پایه‌های فلسفی غرب و غالباً انسان‌گرا و اصالت وجود است. این نظریه‌ها در تبیین جامعیت تجربه‌های

حرفه پرستاری به تجربه‌های خوشی-ناخوشی^۱ انسان‌ها علاقه‌مند است. زمانی که این تجربه‌ها جنبه‌های معنوی را

^۳Paradigm

^۱Wellness- illness

مفهوم‌پردازی متاپارادایم محیط در سه جهان‌بینی غالب این حرفه یعنی واکنشی^۸، عمل هم‌زمان^۹ و تعامل دوجانبه^{۱۰} همچنان پاسخ‌گوی سؤالات هستی‌شناسی^{۱۱} مرتبط با تجارب سلامتی/ناخوشی انسان نیست (۱۰، ۱۱). با این پیش‌فرض و گامی به سوی توسعه یک نظریه، این مقاله گزارش مطالعه‌ای مقدماتی برای «هم‌گذاری مفهوم»^{۱۲} محیط، در زمینه عرفان و حکمت ایرانی است.

روش کار

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در این پژوهش تمامی اصول اخلاقی پژوهش‌های کتابخانه‌ای رعایت شده است. به این معنی که در استفاده از مراجع صداقت در ذکر نام هر منبع و سعی در انتقال بدون تصرف در فهم مطالب در نظر گرفته شده است.

زمانی که برای پاسخ‌گویی به یک سؤال پژوهشی یا تکمیل فرایند مفهوم‌سازی از یافته‌های یک نظام دیگر با زمینه‌های مشترک استفاده می‌شود، به آن هم‌گذاری مفهوم گفته می‌شود (۱۲). یکی از روش‌های هم‌گذاری مفهوم، مرور کتابخانه‌ای است. در این مطالعه برای هم‌گذاری مفهوم محیط از زمینه عرفان و حکمت ایرانی، طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷ مراحل زیر سپری شد:

ورود به حیطه عرفان و فلسفه: پژوهشگر با مطالعه فردی، شرکت در کلاس‌های دانشگاهی و غیردانشگاهی و بهره‌بردن از راهنمایی‌های استادان مرتبط، به این حوزه ورود نمود و در نهایت مشخص شد که عرفان و حکمت در ایران هنوز جنبه کاربردی ندارد و بیشتر در مرحله نظری و به رشته‌های علوم انسانی محدود مانده است.

بازبینی مفهوم محیط در نظریه‌های پرستاری: پژوهشگر به مطالعه درباره نظریه‌های پرستاری و ارتباط از راه دور و حضوری با برخی از نظریه‌پردازان معاصر پرستاری هم‌زمان با ورود به عرصه عرفان پرداخت. در جمع‌بندی مشخص گردید که متاپارادایم محیط در نظریه‌های پرستاری به شکلی محدود به اطراف فیزیکی هر انسان تلقی می‌شود و عوامل غیرمادی نیز از نظر دور مانده است. دانشمندان پرستاری لزوم پرکردن شکاف‌های نظری متعدد را در این

سلامتی انسان‌ها و ارتباط آن با دیگر اجزای هستی به‌ویژه زمان کاربرد در جوامع مذهبی کارآیی لازم را ندارد. این در حالی است که در دهه‌های اخیر به مقوله معنویت که یکی از اجزای اصلی سلامت محسوب می‌شود نیز توجه بسیاری شده است. بر همین اساس توجه دانشمندان پرستاری به رویکردهای دیگر معرفت‌شناسی^۱ مانند شهود و همچنین مکاتب عرفانی شرق دور، به جهت دنیاگرآبودن^۲ جلب شده است (۲، ۳). یکی از مکاتب فلسفی دینی کمترشناخته‌شده برای پرستاران که می‌تواند در نظریه‌پردازی‌ها به آن توجه شود، عرفان و حکمت ایرانی است.

عرفان به معنای طلب برای یافتن حقیقت مطلق از طریق بصیرت و شهود تعریف می‌شود. زمانی که این حقیقت از طریق عقل و فلسفه جست‌وجو شود، حکمت نامیده می‌شود (۴). شروع جریان‌های اصلی عرفان و حکمت در ایران به زمان باستانی برمی‌گردد. تأثیر شگرف فلسفه یونانی به‌ویژه عقلانیت ارسطویی^۳ و شهودگرایی افلاطون^۴ و فلوطین^۵ بر جریان‌های فلسفی اصلی ایران یعنی مشایی و اشراقی انکارناپذیر است. از سویی نمی‌توان از رواج ریاضت‌کشی و رهبانیت به شیوه مسیحیان کاتولیک و عرفای شرق دور در رشد نوعی عرفان اسلامی به‌نام صوفیه غافل شد. در نهایت با استناد به آیات قرآنی و نیز تلفیق تعقل و مکاشفه عرفانی، تمامی این جریان‌ها به شاهکار عرفان و حکمت ایرانی یعنی حکمت متعالیه صدرای شیرازی ختم می‌شود (۴-۶). از سویی دیگر اشعار فارسی در زمینه عرفان، جنبه‌ای زیبایی‌شناسی به آن داده است که علاوه بر زمینی و عملیاتی کردن بسیاری از مفاهیم ثقیل فلسفی، آنها را ورای زمان، مکان و هر نوع نظام عقیدتی، درک‌پذیر کرده است (۷، ۸). به گفته هانری کربن^۶، اسلام‌شناس غربی، حکمت عرفانی-اسلامی پایه نظری بسیار غنی و جامعی دارد که دانشمندان علوم انسانی امروزی باید به آن توجه کنند (۶).

متاپارادایم‌ها مفاهیم مورد علاقه یک رشته است که باید پایه نظری در نظر گرفته شود و بر اساس نظام فلسفی غالب آن رشته تعریف و پردازش شود. متاپارادایم‌های چهارگانه پرستاری که نویسنده و دانشمند پرستاری، ژاکلین فاست^۷، آن را معرفی کرده؛ انسان، محیط، سلامتی و پرستاری است (۹).

^۱) Epistemological

^۲) secular

^۳) Aristotle

^۴) Plato

^۵) Plotinus

^۶) Henry Corbin

^۷) Jaqueline Fawcett

^۸) Reactive

^۹) Simultaneous action

^{۱۰}) Reciprocal interaction

^{۱۱}) Ontological

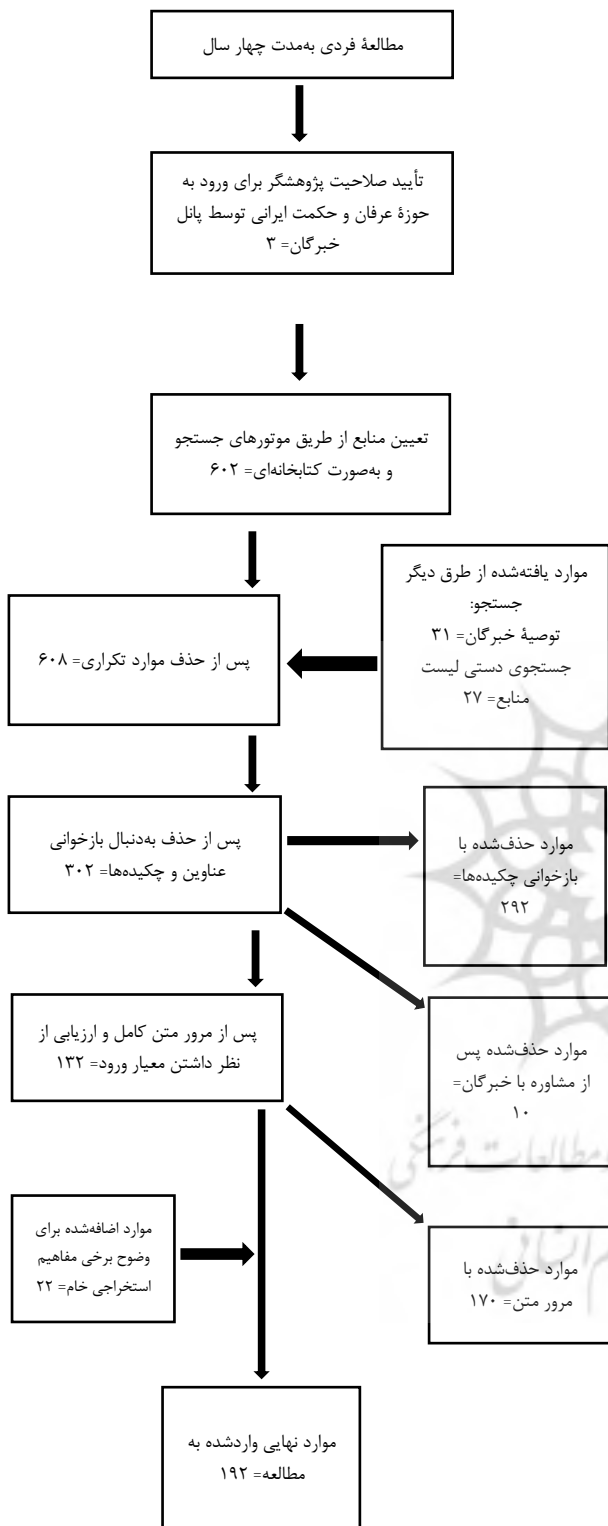
^{۱۲}) Concept synthesis

زمینه برای پاسخ‌گویی به نیازهای انسان در تجربه‌های سلامتی/ناخوشی دنیای پیچیده امروزی به‌طور مکرر اعلام کرده‌اند.

پایه‌ریزی مفهوم‌پردازی: با اقتباس از روش هم‌گذاری مفهوم ریان-ونگر^۱ و به‌روش قیاسی^۲، به‌دلیل متداول بودن اجزای پیشنهادی واکر و اوانت^۳ برای مفهوم، طبقه‌های از پیش تعیین‌شده پیشامدها^۴، ویژگی‌ها^۵ و پیامدها^۶ برای مفهوم محیط مشخص شد (۱۳، ۱۴).

مرور متون عرفان و حکمت ایرانی: مرور انتقادی با جست‌وجوی هدفمند در پایگاه‌های اطلاعات علمی فارسی‌زبان مانند نور، یاسین، پارسی‌داک، هدا بلاگ؛ و نیز پایگاه‌های اطلاعاتی انگلیسی‌زبان مانند گوگل اسکولار و همچنین کتب کتابخانه‌های دانشکده‌های فلسفه و الهیات دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه شهید بهشتی، با کلیدواژه‌های «جهان»، «محیط»، «عالم»، «پیرامون»، «حکمت متعالیه»، «مراتب هستی»، «مراتب وجود»، «کاسمولوژی»^۷ و دیگر واژه‌های مرتبط متعاقب، بر اساس مسیر مطالعه و بدون محدودیت زمانی انجام شد. به‌علت قدمت و وسعت موضوع این مطالعه، بیشتر از منابع دست دوم استفاده شد.

معیارهای ورود به پژوهش مرتبط‌بودن با مفهوم محیط و جهان پیرامون انسان، چاپ‌شده در نشریات دانشگاهی و دارای داوری علمی و نیز سابقه داشتن دست‌کم دو مقاله یا کتاب در زمینه مورد‌نظر برای نویسنده مسئول مرجع بود. در طول مرور، پژوهشگر زیر نظر متخصصان و خبرگان حوزه عرفان و حکمت، منابعی را خارج یا در روند مرور داخل می‌نمود. درنهایت ۱۹۲ منبع بررسی شد (نمودار ۱) که همگی به‌نوعی به شرح و بسط نوشته‌های ابن‌سینا، فارابی، ملاصدرا، خیام، مولوی و فارابی پرداخته بود و از برخی از آنها در نگارش این مقاله استفاده شد.

نمودار ۱) مراحل جستجوی کتابخانه‌ای متون برای ورود به مطالعه هم‌گذاری مفهوم محیط بر اساس عرفان و حکمت ایرانی

هم‌گذاری مفهوم: با استفاده از شیوه استقرا^۸، پژوهشگر معیارهای قراردادن اطلاعات در سه طبقه از پیش تعیین‌شده

۱) Ryan- Wenger
 ۲) Deductive
 ۳) Walker & Avant
 ۴) Antecedents
 ۵) Characteristics
 ۶) Outcomes
 ۷) Cosmology

۸) Inductive

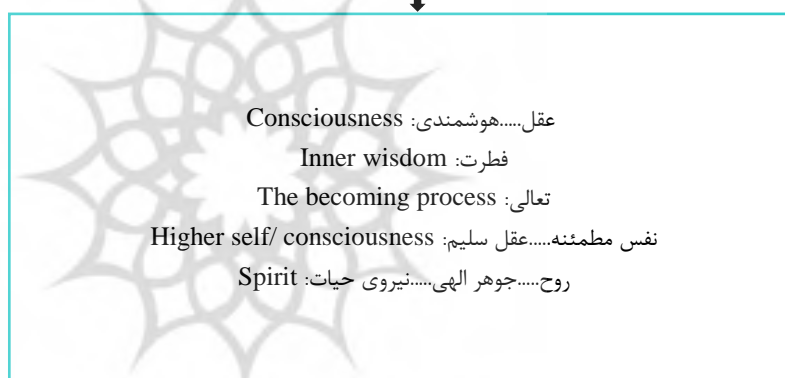
به شیوه نزدیک به واژه‌شناسی رایج در حوزه پرستاری صورت گرفت. در این مرحله برای تطبیق واژه‌ها و مفاهیم، مطالعات گسترده‌ای نیز روی مفاهیم مدرن علمی صورت گرفت (نمودار ۲). نظارت خبرگان، مواجهه طولانی‌مدت با موضوع و گزارش دقیق مطالعه مواردی بود که برای افزایش اعتماد یافته‌ها استفاده شد (۱۵).

مطالعه را پس از مرور اولیه روی یک‌سوم منابع مشخص نمود. توالی مفاهیم بالادستی مفهوم جهان ماده که انسان در آن زندگی می‌کند، در طبقه پیشامدها؛ وضعیت جهان هستی و ویژگی‌های عمومی موجودات درون آن در طبقه ویژگی‌های مفهوم؛ و دستیابی به هدف خلقت هستی و یا بازماندن از آن، پیامدها در نظر گرفته شد.

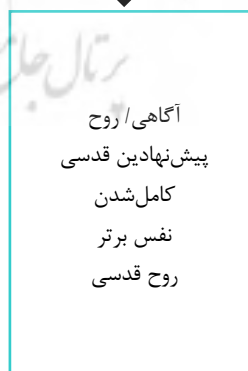
نام‌گذاری مقوله‌ها: در نهایت نام‌گذاری مقوله‌های هر طبقه

برخی مفاهیم پراکنده در متون پرستاری و سلامت با تعریف مشابه		مراتب عوالم و موجودات هستی از دیدگاه برخی حکما و عرفای ایرانی	
Consciousness	Life journey	واجب‌الوجود، عقل، نفس، جسم، ماده و صورت	ابن سینا
Higher Self	Cosmic consciousness	ماهوت، لاهوت، جبروت، ملکوت و ناسوت	عرفان صوفی
The source	Intentional care	سبب اول، سبب‌های دوم، عقل فعال، نفس و صورت ماده	فارابی
Human becoming	Spirit	خدا، عقول یا مجردات، ارواح و نفوس؛ و طبیعت مادی	ملاصدرا
The river of life	Unitary man		
Transpersonal transcendence			
Inner wisdom			

واژه‌های پیشنهادی و مورد نظر

واژه‌های نهایی

نمودار ۲) نمونه روند نام‌گذاری مفاهیم مرتبط با بررسی تطبیقی با واژه‌های رایج در متون پرستاری با معنای معادل

یافته‌ها

در این قسمت تعریف، پیشامدها، ویژگی‌ها و پیامدهای مفهوم محیط که از متون عرفان و حکمت ایران برگرفته شده است، ذکر می‌شود.

تعریف

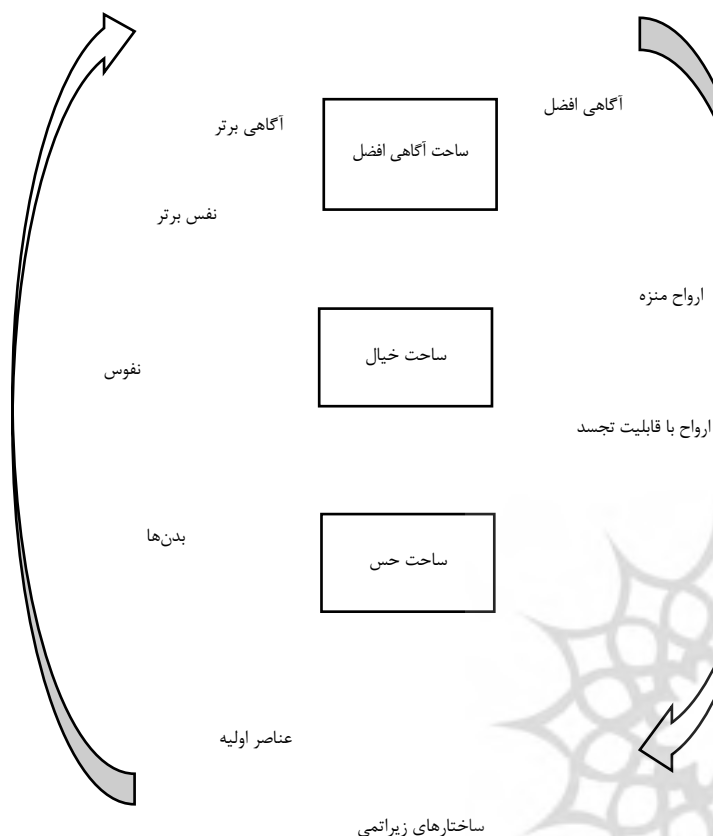
محیط انسان، کلیت جهان خلقت شامل مجموعهٔ عوالم و موجودات مادی و غیرمادی است که تجلی صفات بی‌شمار الهی است و در مسیر روبه‌کمال خود در شبکه‌ای پیچیده و مرتبط با هم در کنار مخلوقات دیگر قرار دارد (۱۶).

پیشامدهای محیط: عواملی که قبل از وقوع مفهوم موردنظر کنار هم می‌آید و موجبات بروز آن مفهوم را فراهم می‌کند، پیشامدهای مفهوم نامیده می‌شود (۱۵). «تجلی» و «مراتب هستی» پیشامدهای مفهوم محیط در زمینه عرفان و حکمت ایرانی است.

تجلی^۱: جهان هستی تجلی صفات بی‌شمار الهی در آینهٔ موجودات است و خداوند از جوهر قدسی خود به همهٔ موجودات داده است. تمثیل شده به دایرهٔ خلقت (شکل ۱)؛ در قوس نزولی، به ترتیب موجودات با بیشترین برخورداری از جوهر قدسی در بالاترین مرتبه و موجودات مادی با کمترین برخورداری از جوهر قدسی در پایین‌ترین مرتبه قرار دارند (۱۷، ۱۸).

انسان تنها موجود در جهان مادی است که بالقوه می‌تواند تمامی صفات الهی را از خود بروز دهد و از این جهت اشرف مخلوقات یا «جهان کوچک» نامیده می‌شود (۱، ۵). در مسیر صعودی بازگشت به سوی منبع به کمک بروز یافتن صفات الهی، جوهر قدسی مجدداً در موجود افزوده؛ و موجود به منبع قدسی نزدیک می‌شود. ورود به دنیای ماده به جهت سلب کمال از موجود و اعطای صفت بالقوه بودن به او، عرصه‌ای را فراهم می‌کند تا موجود در مسیری از پیش مشخص شده^۲ و پیش‌نهادین^۳ به سمت کمال خود، یعنی بروز و تجلی صفات الهی که به نام روح^۴ در او نهفته شده است، حرکت می‌کند (۱۹، ۲۰). «أَحْمَدُ لَهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (حمد/ ۲).

خدا

ساختارهای زیراتمی

شکل ۱) قوس نزولی و صعودی خلقت نشان‌دهندهٔ تجلی صفات الهی در یک گسترهٔ کاهنده به سمت پست‌ترین مرتبهٔ وجودی، ماده و بازگشت به مبدأ در یک گسترهٔ فزاینده در جوهر الهی تا مرتبهٔ آگاهی؛ تشکیل‌دهندهٔ سه عالم کلی وجود یعنی شناخت، خیال و حس (تدوین توسط پژوهشگر)

مراتب هستی^۵: موجودات بر اساس بهره‌مندی از جوهر قدسی در سه ساحت کلی منطبق با سه عملکرد احساس، تخیل و تفکر بشری قرار می‌گیرند (۶). ساحت مادی پایین‌ترین مرتبه در دل ساحت خیال و هر دو در ساحت عظیم آگاهی افضل قرار دارند (۲۱). ویژگی‌های این سه ساحت عبارت است از:

۱) **ساحت آگاهی افضل^۶:** در قوس نزولی، اولین تجلی‌های خدا حاوی تمام ویژگی‌های الهی است و در فلسفهٔ اسلامی عقل نامیده می‌شود (۲۲). برای تطبیق آن با

^۱) Manifestation

^۲) A priori

^۳) Predisposition

^۴) Spirit

^۵) Grades of entity

^۶) Supreme consciousness

وجودی را ایجاد می‌کنند (شکل ۲). «آگاهی مطلق» بیشترین بهره و «عناصر اولیه (ساختارهای زیراتمی)» کمترین بهره را از جوهر الهی دارند (۲۴).

مراتب وجود از پایین‌ترین وضعیت عبارت است از:

- **ساختارهای زیراتمی و عناصر اولیه:** جوهر الهی در کمترین حالت و در کوچک‌ترین سطح خود دوگانه ماده و انرژی را به وجود می‌آورد. ماده حالت منفعل و انرژی حالت فاعلی این جوهر قدسی در نظر گرفته می‌شود و از دیدگاه برخی عرفا انرژی از نظر داشتن جوهر الهی بر ماده مقدم است. در متون باستانی بر اساس میزان بهره‌مندی از این دوگانه جوهری، چهار کیفیت در موجودات عالم از کوچک‌ترین سطح تا پیچیده‌ترین آنها به وجود می‌آید که عناصر چهارگانه هوا، آتش، خاک و آب است (۲۶، ۲۷). این تقسیم‌بندی به دلیل اعتقاد به تجزیه‌ناپذیری این عناصر در دانش آن زمان است. امروزه با کشف ذرات اتمی و عنصری، کیفیت‌ها با واژه‌های حرارت (فاعل بودن) و رطوبت (انفعالی بودن) معرفی می‌شود. برای مثال طلا میزان سختی (تأثیرپذیری پایین) یا به عبارتی مادیت/رطوبت کمتر و حرارت/انرژی بالاتر در مقایسه با آهن دارد. این کیفیت‌ها در حالات جهان هستی مانند فصول، وضعیت‌های جوی یا شرایط سنی موجودات نیز تعریف می‌شود. برای مثال فصل تابستان و سن جوانی انسان با کیفیت گرم (پرانرژی) و خشک (کم‌رطوبت) و فصل زمستان یا سن سالمندی انسان با کیفیت سرد (کم‌انرژی) و مرطوب (پررطوبت) تعریف می‌شود. تمام موجودات جهان نیز بر اساس رطوبت و حرارت خود طبقه‌بندی می‌شوند (۲۸).

- **بدن‌ها^۵:** عناصر اولیه با هم ترکیب می‌شود و این ترکیب‌های بی‌شمار اجسام بی‌جان و بدن‌های گیاهان، حیوانات و انسان‌ها را به وجود می‌آورد. بدیهی است در طبقه گیاهان و حیوانات بر اساس پیچیدگی‌های جسمی زیرطبقاتی وجود دارد (۲۹، ۳۰). بدن‌ها در نهایت بر اساس میزان رطوبت و حرارت طبقه‌بندی می‌شود و در گروه‌هایی بر اساس طبع^۶ و مزاج^۷ خود قرار می‌گیرد (۳۱).

- **نفوس^۸:** نفوس از کمال یافتن بدن‌ها حادث می‌شود. یعنی بدن در مرحله‌ای از کمال خود می‌تواند بخشی از خود را به شکل غیرمادی یا به عبارتی ماهیتی از جنس انرژی صرف درآورد که نفس نامیده می‌شود. به این ترتیب که کمال

اصطلاح‌شناسی^۱ کنونی رایج در متون پرستاری، پژوهشگر عالم این عالم را «آگاهی افضل» نامیده است. انسان با کسب کمال کافی، ماهیت وجودی خود را که منطبق با این عالم است، متجلی می‌کند. درک این عالم مادامی که کمال نهایی کسب نشود، امکان‌پذیر نیست (۲۳، ۲۴). ماهیت‌های وجودی این عالم از دیدگاه دینی، فرشتگان مقرب و ارواح منزّه و از دیدگاه علم امروزی، نوعی شعور و آگاهی ابدی و ازلی حاکم بر جهان هستی است (۲۲).

۲) **ساحت خیال:** آخرین تجلی الهی در عالم آگاهی افضل به نام «آگاهی برتر»^۲ است که در مسیر نزولی خود ارواح منزّه را متجلی می‌سازد. اینها قابلیت تجسد و ورود به ساحت مادی را دارند. ساحت خیال برخی از ویژگی‌های ساحت حس (مادی) مانند شکل و رنگ را دارد، اما خارج از زمان و بالقوگی است (۲۳).

۳) **ساحت حس یا ماده:** ساحت و بُعد فیزیکی و محسوس است. ارواح تجسدیافته با ورود به این عالم، خاصیت بالقوه بودن می‌یابند که این خاصیت صفتی از پایین‌ترین وضعیت جوهر الهی در سلسله موجودات، موجب وضعیت «شدن» در مخلوقات این عالم می‌گردد. ارواح متجسد که در وضعیت ناکامل وارد عالم مادی می‌شوند، به واسطه جوهر الهی خود شور حرکت، تکامل و تعالی را دارند تا به منبع خود بازگردند. در این مسیر تکاملی که زیر نظر «آگاهی برتر»، وجود ابدی و ازلی ساری و جاری در روح ساحت‌های خلقت انجام می‌شود، موجودات به تجلی صفات الهی نهادینه‌شده تا بالاترین حدّ ممکن خود می‌پردازند (۲۲، ۲۵). انسان نیز که یکی از مخلوقات است مسیر استکمالی خود را در این جهان شروع می‌کند تا در نهایت با رسیدن به مرحله «خود برتر»^۳ که کمال وجودی او است، برسد (۴).

ویژگی‌های محیط

ویژگی‌های یک مفهوم همواره با آن وجود دارد و از طریق آنها می‌توان به درک مفهوم رسید (۱۵). ویژگی‌های مفهوم محیط در این مطالعه عبارت است از «مراتب وجودی»، «حرکت جوهری»، «پیش‌نهادین قدسی»، «مزاج‌مندی» و «نظم کیهانی».

مراتب وجودی^۴: در ساحت‌های رتبه‌بندی‌شده هستی، موجودات نیز بر اساس شدت بهره‌گیری از جوهر الهی، مراتب

⁵ Bodies

⁶ Temperament

⁷ Humor

⁸ Soul

¹ Terminology

² Higher consciousness

³ Higher self

⁴ Grades of being

نهایت کمال، بخشی از ماده به شکلی مجرد به نام نفس واقع می‌شود (۳۳). حضرت مولانا به زیبایی این جنبش جوهری را بیان می‌کند:

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم به حیوان برزدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
حمله دیگر بمیرم از بشر
تا برآرم از ملائک پر و سر

جنبش جوهری تمام موجودات هستی در هر مقیاسی، به کلیت به هم پیوسته جهان هستی^۳ (پیکره واحد) مرتبط است. پیوستگی که در دیدگاه عرفانی تأثیرپذیری و تأثیرگذاری تمامی حوادث و موجودات هستی را بر یکدیگر نشان می‌دهد، ورای محدودیت‌های زمانی و مکانی است (۳۵). بنابراین، وضعیت هر موجودی وابسته به وضعیت موجودات دیگر و مؤثر بر آن است و به فاصله مکانی و زمانی آنها ارتباطی ندارد (۲۲).

پیش‌نهادین قدسی^۴ (روح): با نگاهی به قوس نزولی خلقت می‌توان این نکته را دریافت که ارواح منزهی که سرانجام موجودات جهان ماده را می‌سازند، به واسطه داشتن جوهر الهی، همچون قدرتی نهادینه در وجود موجودات هستند. پیش‌نهادین که در تعریف رایج ابعاد انسان روح خوانده می‌شود، در عرفان ایران در واقع تجلی صفات بی‌شمار الهی در آینه هستی است که وقتی به عالم ماده نزول می‌کند وضعیت «شدن» می‌یابد (۳۶، ۳۷). نیروی درون انگیزه و عامل جنبش درونی و جوهری است، چون به واسطه وابستگی جوهری به عوالم بالا، میل به کمال دارد. بر اساس این پیش‌نهادین‌ها، پدیده‌های هستی جنبه‌ای از صفات مبدأ خود را ارائه می‌دهند، درحالی‌که درباره انسان از مرحله کسب اختیار، نمودادن این صفات پیش‌نهادینه به اختیار خود او انجام می‌شود (۳۸).

مزاج‌مندی: در ریزترین مقیاس، جهان هستی از تعامل دوجانبه ماده و انرژی حاصل می‌شود. کیفیت‌های بی‌شمار این تعامل، موجودات بی‌شمار را به وجود می‌آورد که هر کدام بر اساس بهره‌مندی از این دوگانه جوهری طبعی دارند (۳۹). طبایع موجودات به‌طور غریزی در بهترین وضعیت ممکن آنها قرار دارد که در نهایت حالت تعادل را در جهان هستی به وجود آورند. خروج طبایع از حالت تعادل، از دیدگاه عرفان و حکمت

جسم نباتی^۱ گیاه، نفس نباتی؛ کمال جسم حیوانی، نفس حیوانی و کمال جسم انسانی، نفس انسانی است. نفس از بدن به وجود می‌آید، ولی در واقع بعد از آن، از بدن برای کمال یافتن خود استفاده می‌کند تا جایی که از بدن بی‌نیاز و از آن جدا می‌شود. نفوس به دلیل آنکه برای تعالی به بدن نیاز دارند، از طبایع و مزاج‌های بدن متأثر هستند (۲۶). از دیدگاه عرفانی نیرویی غیرمادی که در جهان جاری و سیال است، موجب به وجود آمدن نفوس موجودات می‌شود و آن را اداره می‌کند. ابن سینا نام نیروی حیات بر آن می‌گذارد و آن را عامل پیوند بدن و نفس می‌نامد (۳۲). ملاصدرا نیروی حیات را همان «آگاهی برتر» می‌داند؛ عاملی که از نظر ماهیت به ساحت «آگاهی افضل» تعلق دارد. به این معنی که متضمن تمام صفات الهی، ابدی و ازلی است و جریان سیال خلقت را به وجود می‌آورد، آن را هدایت می‌کند و به سمت کمال رهنمون می‌شود (۳۳).

- نفوس برتر: این ماهیت‌ها هم‌طراز آگاهی برتر، در مسیر صعودی نفس به مبدأ، مجرد از ماده و تعالی یافته تا سرحد ممکن است. برای رسیدن به این مرحله و به جهت آنکه در مراحل پایین‌تر، نفوس از ماده برمی‌خیزد و به جسم مادی برای کمال نیاز دارد، از ماهیت‌های آگاهی افضل و آگاهی برتر مجزا می‌شود. در صورتی که در زمان پیوستگی همراهی نفس با ماده، کمال او تا این مرحله پیش نرود، پس از جدایی از بدن، به نفوسی با مراتب وجودی پایین‌تر تبدیل می‌شود (۲۶، ۳۴). مسائل مرتبط با جهان پس از مرگ و تکلیف این نفوس به دلیل نداشتن ارتباط موضوعی با این پژوهش بررسی نشد.

حرکت جوهری^۲: جوهر عنصری غیرمادی و تجزیه‌ناپذیر تلقی می‌شود که در هر موجودی حضور دارد و ماهیت آن را تعیین می‌کند. تمامی موجودات عالم مادی به واسطه نزول به مرحله مادیت و دارا بودن جوهر بالقوه الهی، میل حرکت به سمت کمال و «حُسن پیش‌نهادین» خود را دارند و به وضعیت «شدن» در می‌آیند. این میل که در عرفان ایرانی عشق هستی به خالق خود نامیده می‌شود، انگیزه حرکت و کمال است (۲۶). بر اساس حکمت متعالی ملاصدرا، جنبشی مستمر به نام حرکت جوهری در جریان هستی و با نظارت آگاهی برتر پیوسته در جریان است. بر اساس این حرکت جوهری است که عناصر بنیادی با هم ترکیب می‌شود و بدن‌ها را به وجود می‌آورد و به واسطه همین جنبش پیچیده‌تر می‌شود و در

^۳ Integrated whole of entity

^۴ Divine predispositions

^۱ Vegetative

^۲ Substantial motion

ساختارهای زیراتمی گرفته تا ساختارهای فلکی، از سلول گرفته تا کل ارگانسیم زنده، جاندار و بی‌جان زیر نظر نظم جاری بر هستی به حرکت استکمالی خود ادامه می‌دهند. آنچه محیط انسان تلقی می‌شود، کلیت این نظام است که انسان بخش کوچکی از آن است. در هر مقیاسی لازم است هماهنگی و تعادل با این نظم حفظ شود. به همین جهت پیامدهایی که از حضور انسان در محیطی به نام جهان هستی با ابعاد مادی و روحانی حاصل می‌شود به صورت وضعیت دو حالتی زیر تعریف می‌شود:

تعادل/بی‌تعادلی^۲: بهترین حالت به سمت تحول و تعالی و یا به عبارتی به کمال رسیدن موجودات، در وضعیت تعادل جسمی و نفسانی آنها حادث می‌شود. نظم تکوینی حاکم بر جهان ضامن حفظ وضعیت تعادل در بُعد فیزیکی و نیز بُعد نفسانی نباتی و حیوانی گیاهان، حیوانات و انسان‌ها است (۴۴). این تعادل از طریق کنش و واکنش طبایع متضاد پدیده‌ها حاصل می‌گردد. از این دیدگاه، انسان تنها موجودی است که تعادل طبیعت و موجودات آن را با اعمال ارادی خود بر هم می‌زند (۳۹، ۴۵).

هماهنگی/ناهماهنگی: در نگاهی عرفانی، هماهنگی به معنای هماهنگ‌بودن با روح قدسی انسان‌ها و تمام عالم هستی به‌عنوان صفات بی‌شمار الهی است. درحالی‌که در متون دینی آگاه‌نمودن انسان با این پیش‌نهادین قدسی و قوانین دستوری، بر عهده پیامبران و از طریق مذاهب بوده است. در دنیای مدرن به شیوه‌ای انسان‌گرایانه‌تر، وظیفه خودآگاه‌شدن انسان به ماهیت‌های مبهم و تعریف‌نشده و در بستر کاملاً فیزیولوژیکی و مادی مانند نیروهای ذهنی داده می‌شود (۴۶). در نگرش عرفان و حکمت ایرانی، با مشخص‌نمودن مقوله صفات الهی و جهان‌شمول‌بودن این صفات مانند عشق‌ورزی، نوع‌دوستی، صبر، بخشش، خلاقیت، هنرورزی، عدالت، مراقبت، دانش‌اندوزی و خردورزی جنبه غیردینی آن را می‌توان برای تناسب با متون علمی حفظ نمود. بر این اساس اگرچه شکل بروز این صفات می‌تواند به زمینه^۳ افراد وابسته باشد، اما ماهیت همگی آنها به شکل صفاتی انسانی و جهان‌شمول حفظ می‌گردد (۳۸، ۴۶).

ایرانی، به واسطه تأثیری است که تصمیمات انسان‌ها (تنها موجودات دارای اختیار و حق انتخاب) بر کلیت جهان هستی می‌گذارد (۴۰، ۴۱). ترکیب طبایع در موجودات عالم وضعیتی تشخیص‌دانی از نظر شکل فیزیکی و شیوه رفتاری ایجاد می‌کند که مزاج نامیده می‌شود. با توجه به ارتباط متقابل مخلوقات عالم، مزاج‌ها بسیار متغیر است. در خلقت، انسان معتدل‌ترین مزاج را به‌طور بالقوه دارد. تنها در این اعتدال است که حرکت جوهری وجود انسانی به سمت بالاترین وضعیت‌های وجودی ممکن به نام «خود انسانی و عقلانی» و رسیدن به «آگاهی» یا «خود برتر» ممکن می‌شود (۲۸، ۳۱).

نظم کیهانی: در عالم مادی دو نوع نظم حاکم است. نظم تکوینی قوانین مشخص حاکم بر بُعد فیزیکی جهان هستی، مانند میرایی و فساد است که بُعد بدنی و جسمی انسان را نیز شامل می‌شود و از آن گریزی نیست. تحول در این بُعد به معنای پیروی اجباری از قوانین این نوع نظم است که در آن اختیاری وجود ندارد (۴۲). بر این اساس بُعد جسمی انسان با حرکت جوهری خود و منطبق با نظم تکوینی تحول و تعالی می‌یابد. پس از رسیدن نفس به مرتبه خاصی (حد نهایی نفس حیوانی و شروع فعالیت قوه تعقل)، انسان به نفس انسانی/عقلانی ورود می‌کند که از این مرتبه به بعد شامل قوانین نظم دستوری^۱ عالم می‌شود. بر این اساس او اختیار پیروی یا رد امور را در این مرتبه دارد. قوانین اخلاقی جهان در این دسته قرار می‌گیرد (۴۳). بدیهی است هرگونه تلاش آگاهانه و از روی اختیار انسان برای بروز صفات روحانی یا پیش‌نهادین قدسی او، در دسته قوانین دستوری است. غایت نهایی خلقت یعنی «کمال انسان» در گرو نظم است که قوانین دستوری بر جهان حاکم می‌کند (۴۲).

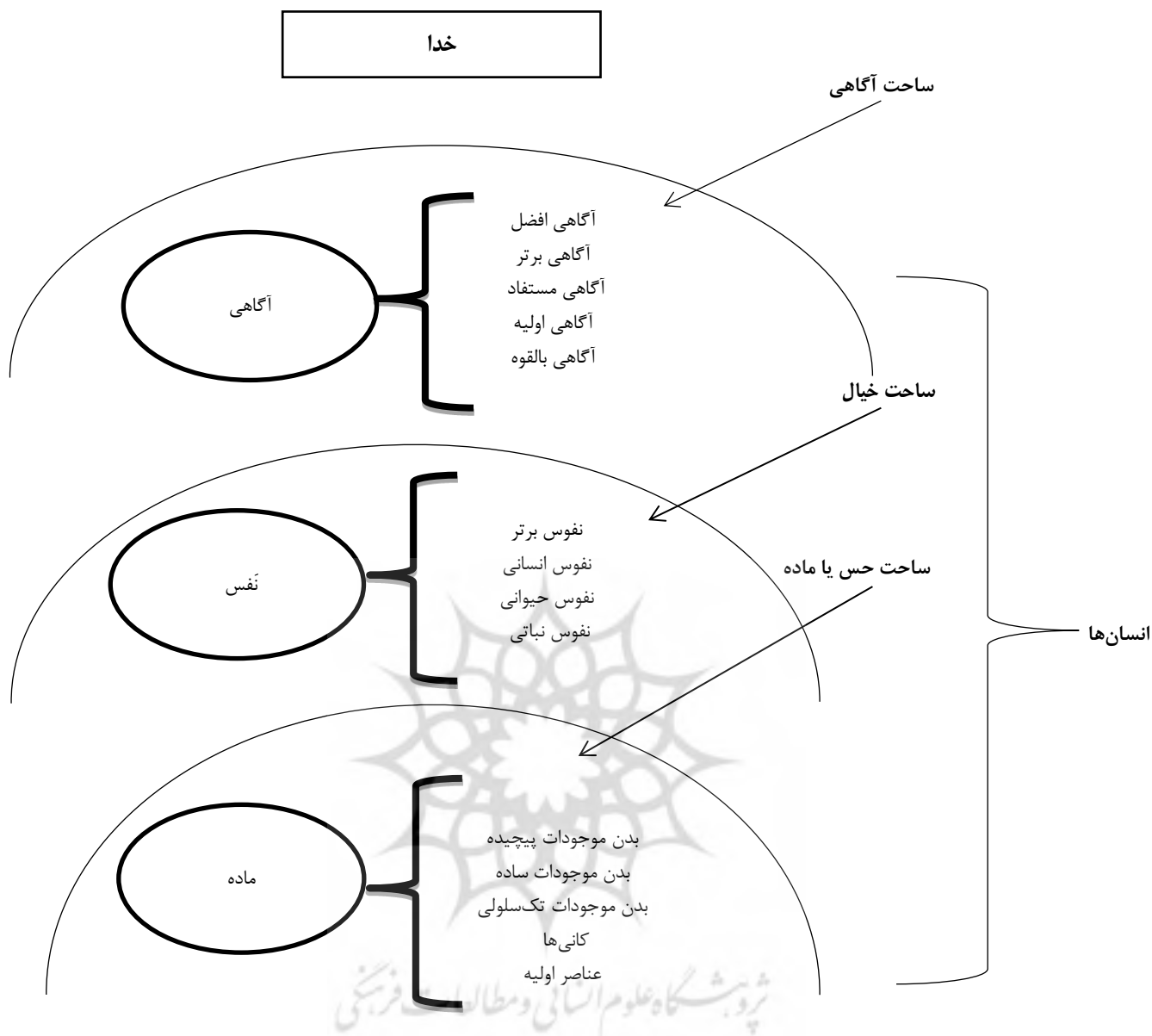
پیامدهای محیط: پیامدها به‌دنبال مفهوم موردنظر رخ می‌دهد و همواره متعاقب آن مفهوم است (۱۵). پیامدهای مفهوم محیط در این دیدگاه عبارت است از: تعادل/بی‌تعادلی و هماهنگی/ناهماهنگی.

هدف نهایی خلقت جهان هستی، تجلی صفات الهی در آینه موجودات بی‌شمار و متکثر هستی و متعاقب آن کمال هر انسان در لحظه و مکان وجودی خود است. این هدف زمانی تأمین می‌شود که هر موجودی در پیکر واحدی که جهان هستی را می‌سازد، هماهنگ با دیگران و بر اساس پیش‌نهادین قدسی خود عمل کند. به همین جهت در تمام مقیاس‌ها از

^۲ Balance/ imbalance

^۳ Context based

^۱ Directed

شکل ۲) مراتب وجودی و ارتباط آن با ساحت‌های سه‌گانه وجود و خدا؛ وضعیت انسان از نظر برخورداری از ارتباط با سه ساحت (تدوین توسط پژوهشگر)

بحث و نتیجه‌گیری

همخوانی دارد. در نظریه‌های اخیر پرستاری وضعیت انسان در جهان با واژه «شدن» معرفی می‌شود که به معنای بالقوه‌بودن و پویا و در مسیر کمال بودن است (۴۷). با این حال درباره تأثیر موجودات و انسان‌های دیگر نسبت به نقش ذهن و خود انسان در این مسیر کمتر بحث می‌شود. تشریح وضعیت انسان در جهان هستی و نسبت و وظیفه او با مخلوقات دیگر این امکان را می‌دهد که انسان نه فقط درباره سلامتی خود بلکه در قبال تمام مخلوقات جهان هستی احساس مسئولیت نماید و محیطش به جهان فیزیکی اطراف خود او محدود نشود.

در این مطالعه متا‌پارادایم، محیط به شکلی بازتعریف شده است که در آن عوامل مادی و غیرمادی، مراتب عالم و موجودات هستی و ارتباطات آنها با همدیگر، نقش تعالی‌بخش خود درونی انسان، خود برتر و مفاهیم سلامتی و ناخوشی به شیوه‌ای فلسفی، عرفانی و دینی در شبکه به هم پیوسته مفاهیم قرار می‌گیرد. یافته‌های این پژوهش با الگوواره نوین حاکم بر نظریه‌های اخیر پرستاری مانند نظریه مراقبت انسانی

روح نامیده می‌شود در عرفان و حکمت ایرانی به معنی صفات بالقوه الهی نهادینه شده در انسان است که اگر بروز یابد انسان به سمت مراتب بالاتر وجودی کمال می‌یابد و در این صورت احساس سعادت و یا به عبارتی سلامت می‌کند. این تلقی از روح با دیدگاه پرستاری کل‌گرا یا هولیستیک^۴ کاملاً منطبق است (۱، ۵۲).

آنچه در عرفان و حکمت ایرانی ارتباط بین مخلوقات را فراهم کرده است و حرکت روبه‌کمال آنها را اداره می‌کند، یا به عبارتی نیروی حیات، در متون علمی امروزی بیشتر به بحث درباره آن پرداخته می‌شود. این نیرو در عرفان شرق دور پرانا^۵، چی^۶ یا تائو^۷ نامیده می‌شود (۵۳). در فلسفه یونان باستان آن را نیروی حیات خوانده‌اند. این مفهوم همانند حرکت جنبشی جوهری که در زمان ملاصدرا مفهوم‌پردازی شده، از دیدگاه بسیاری از دانشمندان فلسفه اسلامی با فیزیک کوانتومی جدید و تعامل ماده و انرژی در ساختارهای اتمی به‌شکلی علمی نیز تفسیرپذیر است. از دیدگاه فیزیک‌دانان مدرن یک هوش برتر فراگیر به‌شکلی ابدی و ازلی جاری است که به مدیریت حرکت‌های تکاملی ذرات و به طبع آن مخلوقات، چه در غالب ماده چه انرژی مشغول است (۱۹، ۲۲). این هوشمندی کیهانی برتر در نظریه مراقبت انسانی جین واتسون^۸ بسیار تأکید شده است و اتصال یافتن انسان با آن در تجربه‌های معنوی موجب تعالی روح انسان دانسته می‌شود (۵۴). از دیدگاه ملاصدرا ارتباط با این آگاهی برتر به دو طریق بصیرت یا شهود و تعقل امکان‌پذیر است. تنها در چنین مفهوم‌پردازی می‌توان همسویی حرکت استکمالی مخلوقات جهان را توجیه نمود. مفهومی که برخی فیزیک‌دانان آن را بیوفیلد می‌نامند و در طب کل‌گرا نیز بسیار به آن توجه می‌شود (۵۲، ۵۵). این پیش‌نهادین یا فطرت در علوم روان‌شناسی و عرفانی امروزی «خرد درون^۹» یا «نیروی درون^{۱۰}» نامیده می‌شود. در واقع آنچه در روان‌شناسی مدرن، گوش کردن به ندای خرد درون نامیده می‌شود (۶۱)، در عرفان ایرانی نوعی برقراری و ارتباط شهودی با جوهر قدسی (روح) الهی درونی است که خود از جنس آگاهی و متصل به آگاهی برتر اداره‌کننده جهان هستی است. به این شکل می‌توان دانش ماورایی این ندای درونی را توجیه کرد، امری که برخی از

در مفهوم‌پردازی حاضر ارتباط بین بُعد جسمی و غیرجسمی انسان به شیوه‌ای منطبق با علوم اخیر توضیح داده می‌شود. درحالی‌که فلاسفه سالیان سال درباره ارتباط بین ذهن و بدن نظریه‌های مفصلی بیان کرده‌اند و هنوز در این باره به توافق نرسیده‌اند، ملاصدرا با مفهوم حرکت جنبشی امکان تبدیل متقابل ماده و انرژی را توضیح می‌دهد (۴۸). نویسندگان معاصر تلاش نموده‌اند اساس این نظریه فلسفی ایران را با مفاهیم فیزیک نوین مانند کوانتوم^۱ و بیوفیلد^۲ مرتبط نمایند و آگاهی را جوهری تلفیقی با ماده یا به عبارتی وضعیتی پیچیده‌تر و پیشرفته‌تر از ماده و ساحتی الهی و عرفانی بدانند. چنین تطابق‌هایی در علم مدرن طرفداران بسیاری دارد (۴۸-۵۰). با این حال ورود به این حوزه در پرستاری باید بر اساس کاربرد آن در این رشته باشد. از دیدگاه پژوهشگر، بسیاری از این دیدگاه‌های دینی و غیردینی را می‌توان با انتخاب اصطلاح‌شناسی مناسب و پردازش مفهوم در آن رشته با یکدیگر منطبق نمود. درحالی‌که در علوم شناختی مدرن، قدرت‌های ذهنی بشر و توانمندی‌هایی فرامادی مانند تجربه‌های عرفانی، واقعیاتی در خلأ ایجاد شده است و در دیدگاهی افراطی به‌طور کامل به فرایندهای زیستی مغز نسبت داده می‌شود، در این‌جا، ساحتی منطبق با این توانمندی‌های بشری به‌طور واقعی در نظر گرفته می‌شود که انسان با رسیدن به مرحله خاصی از کمال وجودی، با ارتباط یافتن با ماهیت‌های غیرجسمانی این ساحت، در درجات متعدد و متفاوت به امور مانند تخیل، خلاقیت، هنر و امور فرامادی قادر می‌شود (۲۴، ۵۱).

در جهان‌بینی غربی، عملکرد وجودی انسان که با این جهان مرتبط است، ذهن^۳ و بعضاً روح نامیده می‌شود (۱۹، ۲۷)؛ درحالی‌که ذهن از دیدگاه عرفان و فلسفه ایرانی مرحله آگاه شدن نفس به موجودیت خود و شروع عملکرد قوای نفسی همان مرحله است. با این حال از دیدگاه ملاصدرا هیچ عمل نفسی بدون تدبیر خود نفس بر بدن و از طریق بدن انجام نمی‌شود. بنابراین، هر اتفاق ماورایی در نهایت می‌تواند از نظر فیزیولوژیکی توضیحی داشته باشد که دانشمندان عرفان و حکمت ایرانی این امر را به منزله انکار وجود ماهیتی غیرمادی در انسان نمی‌دانند، بلکه معتقد به اعمال نفوذ زیرکانه و ستودنی عاملی ماورایی به نام نفس بر مرکب خود یعنی مغز می‌بینند (۳۰). از طرفی آنچه در ادبیات امروزی پرستاری،

⁴ Holistic

⁵ Pranayama

⁶ Chi

⁷ Tao

⁸ Jean Watson

⁹ Inner wisdom

¹⁰ Inner power

¹ Quantum

² Beaufield

³ Mind

دانشمندان علوم ذهنی و روان‌شناسی امروزی آن را از قدرت‌های ذهن می‌دانند.

در زمینه بُعد مادی انسان، با نظریه مزاج‌مندی ارتباط متقابل مخلوقات جهان هستی با هم توضیح داده می‌شود. مفهوم مزاج‌ها قدمتی باستانی دارد و بسیاری از مکاتب باستانی طبی و درمانی مانند آیورودا^۱ و طب چینی بر آنها منطبق است. در ایران پزشکی مبتنی بر طب سنتی ایران در سال‌های اخیر به واسطه امکان تحصیل در این تخصص برای دانشجویان پزشکی جنبه علمی یافته است؛ هرچند قرن‌های متمادی طبیبان ایرانی با این رویکرد به درمان به شیوه کل‌نگر می‌پرداختند. اگرچه این رویکرد هرگز جایگزین کامل طب مدرن توصیه نشده است، شواهد نشان می‌دهد در مدیریت علائم جسمی، روانی و معنوی بیماری‌ها می‌تواند در کنار طب مدرن مؤثر باشد (۳۹). هرچند مقالاتی درباره بررسی مزاج‌های انسان در متون پرستاری وجود دارد (۵۶، ۵۷)، اما نگرش مزاجی در نظریه‌های مهم پرستاری به چشم نمی‌خورد. این در حالی است که مزاج‌شناسی و اثربخشی مزاج‌درمانی که قرن‌ها است در طب سنتی شرقی انجام می‌شود (۵۸)، در متون علمی به آن توجه شده و در این مطالعه ترکیب مفهوم نیز اهمیت ویژه‌ای به آن داده شده است. مزاج‌مندی می‌تواند به ارائه مراقبت به شیوه‌ای منحصراً به فردتر کمک کند.

یافته‌های مطالعه حاضر تعریف جدیدی از سلامتی ارائه می‌دهد. ناخوشی‌های روانی و اجتماعی نیز در حکمت ایرانی نوعی «تجلی نیافتن صفات الهی» تعبیر می‌شود. این زمانی است که انسان با انتخاب‌های خود از مسیر بروز این صفات قدسی دور می‌شود (۵۹، ۶۰). در عرفان و حکمت ایرانی همانند دیگر مکاتب پزشکی باستانی شرقی، نداشتن تعادل در طبایع و مزاج‌ها موجب بروز حالات ناخوشی می‌شود. در این نظام درمانی با ایجاد حالت تعامل با طبایع متضاد یا هماهنگ با فرد و با استفاده از اشکال مختلفی که بر طبع درونی فرد یا طبع وضعیت‌های بیرونی و مؤثر بر او تأثیر دارد، برای برگرداندن حالت تعادل تلاش می‌شود. این رویکرد جنبه‌ای شخصی به درمان‌های طبی می‌دهد (۳۹، ۴۵). در این نوع طب، شناسایی طبایع در موجودات، از عناصر اولیه گرفته تا جمادات، گیاهان و حیوانات؛ و نیز طبایع حوادث و وضعیت‌ها، فصول و موقعیت‌های سنی و نژادی، همگی از نظر نقش مهمی که در حفظ مزاج معتدل برای انسان و حالت سلامتی دارد، حائز اهمیت است (۵۹).

هماهنگی و تعادل از پیامدهای پرستاری در بسیاری از نظریه‌های پرستاری عنوان می‌شود. فلورانس نایتینگل^۲، رهبر پرستاری مدرن، بیماری را تلاش بدن برای بازیافت هماهنگی می‌داند. مارتا راجرز^۳ ناخوشی و سلامتی را از الگوهایی می‌داند که در زمینه انرژی انسان و محیط رخ داده است و باید به سمت هماهنگی رهنمون شود (۶۱). جین واتسون با نگرشی عرفانی‌تر، هدف پرستاری را برقراری هماهنگی در کلیتی انسانی به نام روح-ذهن-بدن، از طریق روابط بین انسانی که محتوایی معنوی و اخلاقی دارد، می‌داند (۵۴). این نظریه‌ها و نظریه‌های دیگر پرستاری همگی دیدگاهی ذهنیت‌گرا، فردمحور و هستی‌گرا^۴ به انسان و پدیده‌های آن دارد. از طرفی مسیر جدیدی که دانش فیزیک، علوم شناختی و علوم ماورایی در جهان امروزی ایجاد کرده، موجب شده است که مفاهیمی مانند هوشمندی برتر، خود برتر، تعالی و توانمندی‌های ذهنی به متون پرستاری وارد شود که در نظریه‌پردازی به شیوه دنیوی و انسان‌محور کنونی، جایگاهی گنگ دارد. در نظر گرفتن محیط به‌عنوان عنصری اصلی و زمینه‌ای برای تجارب انسان که در این هم‌گذاری مفهوم معرفی می‌شود، می‌تواند دیدگاهی نو در حرفه پرستاری و نظریه‌پردازی آن در نظر گرفته شود؛ هرچند برای نزدیک کردن اساس نظری آن در عمل لازم است مطالعات وسیع‌تری انجام شود.

به‌طور کلی می‌توان گفت مفهوم‌پردازی محیط در زمینه عرفان و حکمت ایرانی با نظریه‌های اخیر پرستاری منطبق است اما دیدگاهی جامع‌تر و دورشدن از انسان‌گرایی افراطی بر این نظریه‌ها حاکم است. در این نگرش فردیت‌گرایی رایج در نظریه‌های پرستاری تا حدودی با پررنگ شدن نقش فرد در قبال تکامل خود و دیگران، در جنبه‌های جسمی و روحانی تعدیل می‌شود. برای شاخص‌تر شدن نقش معنویت در پرستاری و دیگر علوم سلامتی، چنین وسعت‌یافتنی در دیدگاه رایج رشته، برای توضیح پدیده‌های پیچیده مرتبط با معنویت مانند خدا، مرگ، تجارب معنوی و دعا و نیایش ضروری به نظر می‌رسد. در این هم‌گرایی، جهان و موجودات اطراف انسان، حتی بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های زمانی و مکانی، تعریفی مستقل دارد و در عین حال به‌جهت اصالت و ارزش دادن به پیش‌نهادین قدسی یا روح هر انسان و قدرت او در ایجاد خیر برای خود و دیگران، همچنان بر اصول هستی‌گرایی غالب بر فلسفه پرستاری مدرن وفادار مانده است.

² Florence Nightingale

³ Marta Rogers

⁴ Existentialist

¹ Ayurveda

سامانه پژوهان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی تصویب شده است. کمیته اخلاق دانشکده پرستاری، مامایی و داروسازی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی این مطالعه را تأیید کرده است.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلف مقاله، این پژوهش حامی مالی ندارد.

تضاد منافع

مؤلف تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده است.

References

1. Nikfarid L, Hekmat N, Vedad A, Rajabi A. The main nursing metaparadigm concepts in human caring theory and Persian mysticism: a comparative study. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2018;11.
2. Reed PG. An emerging paradigm for the investigation of spirituality in nursing. *Research in nursing & health*. 1992;15(5):349-57.
3. Walker CA. Coalescing the theories of two nurse visionaries: Parse and Watson. *Journal of Advanced Nursing*. 1996;24(5):988-96.
4. Fakhry M. Islamic philosophy, theology and mysticism: A short introduction, Translated by: Bakhshi Fealeh, M. Qom: Bostan-e Ketab; 2016.
5. Chittick WC. Mysticism versus Philosophy in earlier Islamic History: The Al-Tūsi, Al-Qūnawi correspondence. *Religious Studies*. 1981;17(1):87-104.
6. Corbin H. *History of Islamic philosophy*: routledge; 2014.
7. De Bruijn JTP. *Persian Sufi poetry: an introduction to the mystical use of classical Persian poems*: Routledge; 2014.
8. Schimmel A. *Mystical dimensions of Islam*: Univ of North Carolina Press; 1975.
9. Fawcett J. The metaparadigm of nursing: Present status and future refinements. *Image: the journal of nursing scholarship*. 1984;16(3):84-7.
10. Fawcett J, Desanto-Madeya S. *Contemporary nursing knowledge: Analysis and evaluation of nursing models and theories*: FA Davis; 2012.
11. Paillé M, Pilkington FB. The global context of nursing: A human becoming perspective. *Nursing science quarterly*. 2002;15(2):165-70.

وسعت بخشیدن به مفهوم محیط به‌عنوان مجموعه عوامل مادی و غیرمادی دربرگیرنده انسان به‌شکل پیکره‌ای واحد، پویا و در مسیر استكمال، نگاهی نوین در پرستاری است که مسیری جدید را برای نظریه‌پردازان پرستاری، پژوهشگران و پرستاران بالین ایجاد می‌کند.

قدردانی

پژوهشگر لازم می‌داند مراتب قدردانی خود را از استادان بزرگوار دکتر نصراله حکمت، دکتر فریده داوودآبادی، دکتر علی منصورمنش و استاد حسین الهی قمشه‌ای که در فهم مفاهیم فلسفی و عرفانی از محضرشان بهره‌جسته است، اعلام نماید. همچنین از نظریه‌پردازان پرستاری دکتر جین واتسون و دکتر ساوینا شونهافر^۱ که نظرات ارزشمندشان راهنمای کار محقق بوده است و نیز از استاد ارجمند دکتر ژاکلین فاست^۲ که در راهنمایی نویسنده در روش‌شناسی ترکیب مفهوم و نظریه‌پردازی از هیچ کوششی دریغ نکرده‌اند، قدردانی می‌شود.

محدودیت‌های پژوهش

از مهم‌ترین محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به استفاده از منابع دست‌دوم اشاره کرد که علت آن دسترسی‌نداشتن به منابع دست‌اول در زمینه عرفان و حکمت ایرانی بود؛ و نیز اینکه بیشتر منابع دست‌اول به زبان عربی یا به فارسی ثقیل رایج در ادبیات قرون خود بود. برای غلبه بر این محدودیت، پژوهشگر در هر مرحله با بهره‌گیری از مشاوره استادان خبره در این حوزه سعی می‌نمود مطالب استخراج‌شده از منابع دست‌دوم بیشترین نزدیکی را با محتوای اصلی داشته باشد.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود پژوهشگران پرستاری برای کمی و آزمون‌پذیر نمودن مفاهیم استخراج‌شده به‌عنوان پیشامدها، ویژگی‌ها و پیامدهای مفهوم محیط در زمینه عرفان و حکمت ایرانی، مطالعات مرتبط ارائه دهند.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی با کد اخلاق IR.SBMU.PHARMACY.REC.1398.051 است که در

^۱) Savina Schoenhofer

^۲) Jacqueline Fast

12. Rodgers BL, Knafl KA. Concept development in nursing: Foundations, techniques, and applications: WB Saunders Co; 1999.
13. Ryan-Wenger NA. Children, coping, and the stress of illness: A synthesis of the research. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*. 1996;1(3):126-38.
14. Walker LO, Avant KC. Strategies for theory construction in nursing. 2005.
15. Glaser BG, Strauss AL. Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research: Routledge; 2017.
16. Nabian P. Vision of God from Islamic Gnosticism Point of View as Well as its Comparison with Some of the Famous Theological and Exegetic Views. *The Journal of Comparative Theology*. 2011;2(5):131-48.
17. Sands K. Sufi commentaries on the Qur'an in classical Islam: Routledge; 2006.
18. Sadat Hoseini AS. A Proposed Islamic Nursing Conceptual Framework. *Nursing science quarterly*. 2019;32(1):49-53.
19. Kamal M. Mulla Sadra's transcendent philosophy: Routledge; 2016.
20. Niyazi MA. Religious language in the transcendent philosophy of Mulla Sadra. *Kom: časopis za religijske nauke*. 2016(2):23-38.
21. Dibaji SMA. The challenge of mind-body according to Mulla Sadra and Leibniz. *The philosophy of Religion*. 2004;1(1):67-95. (Full text in Persian)
22. Morris JW, Šīrāzī MŞ, Morris JW. The Wisdom of the Throne: an introduction to the philosophy of Mulla Sadra: Princeton Univ. Press; 1981.
23. Nasr SH. Introduction to Islamic Cosmological Doctrines, An: SUNY Press; 1993. (Full text in Persian)
24. Aminrazavi MAR, Nasr SH. The Islamic intellectual tradition in Persia: Routledge; 2013. (Full text in Persian)
25. Leaman O. A brief introduction to Islamic philosophy: Polity Press Cambridge; 1999.
26. Yekkeh Zare S, Kamelan MS, Parvaneh M. The effect of substantial motion on the science of soul of Mulla Sadra. *Theological Antropology*. 2012;9(27):125-47. (Full text in Persian)
27. Rizvi SH. Mulla Sadra and metaphysics: modulation of being: Routledge; 2013. (Full text in Persian)
28. Shamsi-Baghdanan H, Sharifian A, Esmaeili S, Minaei B. Hepatoprotective herbs, avicenna viewpoint. *Iranian Red Crescent Medical Journal*. 2014;16(1):e12313.
29. Kalin I. Between physics and metaphysics: Mulla Sadra on nature and motion. *Islam and Science*. 2003 Jun 1;1:59-90.
30. Dakake MM. The Soul as Barzakh: Substantial Motion and MullāṢadrā's Theory of Human Becoming. *The Muslim World*. 2004;94(1):107-30.
31. Feyzabadi Z, Javan R, Mokaberinejad R, Aliasl J. Comparing Insomnia Treatment in Iranian traditional Medicine and Modern Medicine. *Medical History Journal*. 2014;6(19):185-208.
32. Levy R. Avicenna-his life and times. *Medical history*. 1957;1(3):249-61.
33. Hekmat N, Salavati A. Human pluralism from Mulla Sadra point of view. *Kheradnameh Sadra*. 2008 (57):53-63. (Full text in Persian)
34. Larijani B, Zahedi F, Malek Afzali H. Medical ethics in the Islamic Republic of Iran. *EMHJ-Eastern Mediterranean Health Journal*. 2005; 11 (5-6):1061-72.
35. Burrell DB. Mulla Sadra on 'Substantial Motion': A Clarification and a Comparison with Thomas Aquinas. *Journal of Shi'a Islamic Studies*. 2009;2(4).
36. Horozco Ü. Psychology Of Human Disposition: Psychological Researches, Historical Perspective And The Human Dispositions. *Islami Ilimler Dergisi*. 2017;12(3).
37. Mohamed Y. The Classical Views of Fitrah. *Journal for Islamic Studies*. 1995;15:3.
38. Halstead JM. Towards a unified view of Islamic education. *Islam and Christian-Muslim Relations*. 1995;6(1):25-43.
39. Rezaeizadeh H, Alizadeh M, Naseri M, Ardakani M. The Traditional Iranian Medicine Point of View on Health and disease. *Iranian J Publ Health*. 2009;38(1):169-72. (Full text in Persian)
40. Naseri M, Rezaeiazdeh H, Taheripناه T, Naseri V. Temperament theory in the iranian traditional medicine and variation in therapeutic responsiveness, based on pharmacogenetics. *Journal of Islamic and Iranian traditional medicine*. 2010;1(3):237-42. (Full text in Persian)
41. Mojahedi M, Naseri M, Majdzadeh R, Keshavarz M, Ebadini M, Nazem E, et al. Reliability and validity assessment of Mizaj questionnaire: a novel self-report scale in Iranian traditional medicine. *Iranian Red Crescent Medical Journal*. 2014;16(3).
42. Westbrook DA. Islamic international law and public international law: Separate expressions of world order. *Va J Int'l L*. 1992;33:819.
43. Hassan BE. Between English and Arabic: A practical course in translation. Cambridge Scholars Publishing; 2014 .
44. Shirvani A, Pahlevanian A. Interaction between Soul and Body according to Molasadra View. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*. 2014;4(6):260-70.

45. Nimrouzi M, Zare M. Principles of nutrition in Islamic and traditional Persian medicine. *Journal of evidence-based complementary & alternative medicine*. 2014;19(4):267-70.
46. Nanji AA. Medical ethics and the Islamic tradition. *The Journal of medicine and philosophy*. 1988;13(3):257-75.
47. Alligood MR. *Nursing Theory-E-Book: Utilization & Application*: Elsevier Health Sciences; 2013.
48. Rizvi SH. *Mulla Sadra and metaphysics: modulation of being*: Routledge; 2013.
49. Richardson M, Slack G. Mehdi Golshani: The Ladder to God. *Faith in Science*: Routledge; 2005. p. 129-44.
50. Golshani M. Does science offer evidence of a transcendent reality and purpose? *Islam & Science*. 2003;1(1):45-65.
51. Arshad Ryahi A, Vaseie S. The world of forms The Religious Thought of Shiraz University 2013;9(30):75-102. (Full text in Persian)
52. Dossey BM, Keegan L. *Holistic nursing: A handbook for practice*: Jones & Bartlett Publishers; 2013.
53. Edwards SD. Breath psychology: fundamentals and applications. *Psychology and Developing Societies*. 2008;20(2):131-64.
54. Watson J. Love and caring: Ethics of face and hand-An invitation to return to the heart and soul of nursing and our deep humanity. *Nursing administration quarterly*. 2003;27(3):197-202.
55. Shields D, Fuller A, Resnicoff M, Butcher HK, Frisch N. Human Energy Field: A Concept Analysis. *Journal of Holistic Nursing*. 2017;35(4):352-68.
56. Hao Y, Liu H, Yue S, Liu X. Introducing traditional Chinese nursing: a review of concepts, theories and practices. *International nursing review*. 2011;58(3):319-27.
57. Rajabzadeh F, Fazljou SM, Khodaie L, Abbasalizadeh S, Sahebi L. Effects of hot temperament herbs on primary Dysmenorrhea: a systematic review. *World Family Medicine Journal: Incorporating the Middle East Journal of Family Medicine*. 2018;99(5897):1-7.
58. Chess S. *Temperament in clinical practice*: Guilford Press; 1995.
59. El Azayem GA, Hedayat-Diba Z. The psychological aspects of Islam: Basic principles of Islam and their psychological corollary. *The International Journal for the Psychology of Religion*. 1994;4(1):41-50.
60. Corbin H. *Alone with the Alone: Creative Imagination in the Sūfism of Ibn 'arabī*: Princeton University Press; 1998.
61. Hektor LM, Martha E. Rogers: A life history. *Nursing science quarterly*. 1989;2(2):63-73.

